

**אתרי עתיקות
ושילובם בפיתוח יישובים פלסטיניים
בשטחי C בגדה המערבית**

emek shaveh
עמק שווה عمق شببي

2014

כתיבה ותחקיר: יונתן מזרחי וגדעון סולימני

עריכה: דליה טסלר

מיפוי: דרור אטקס - כרם נבות, שי אפרתי

עיצוב גרפי: ליאור כהן

צילום: עמק שווה

emek shaveh
עמק שווה عمق شبيه

© עמק שווה (חל"צ) | www.alt-arch.org | info@alt-arch.org

"עמק שווה" הוא ארגון העוסק במקומה של הארכיאולוגיה בחברה ובסכסוך הישראלי-פלסטיני. אנו רואים בארכיאולוגיה אמצעי לגשר ולקרב בין עמים ותרבויות ולהשפיע על הדינאמיקה של הסכסוך הישראלי-פלסטיני, למען עתיד טוב יותר לתושבי האזור כולו.

הפרסום הופק על ידי ארגון עמק שווה (חל"צ) ונתמך בידי שגרירות נורווגיה בישראל וקורדאיד (Cordaid). המידע המפורסם הוא באחריות ארגון עמק שווה בלבד, ואינו מייצג את דעת התומכים הנ"ל.

תוכן

4		<< מבוא
5		<< הגנה על עתיקות וקידום תוכניות מתאר - כללים וכלים
6		<< א-טוואני
9		<< ח'רבת זנוטה
10		<< ח'רבת זיף
12		<< נבי סמוויל (נבי סמואל)
14		<< אל-פצאיל
18		<< בית מרסים
20		<< אל-בורג'
22		<< מסקנות

כמעט כל כפר או יישוב פלסטיני בגדה המערבית יושב על אתר עתיקות והוא המשכה של התיישבות בת מאות ולעיתים אלפי שנים. כדי לאפשר פיתוח ובנייה ביישובים הללו יש להתמודד עם הצורך לשמר או לתעד את העתיקות. בגדה המערבית הופקדה האחריות להגן על העתיקות בידי קצין מטה (קמ"ט) ארכיאולוגיה של המינהל האזרחי. בסמכותו להחליט אם ובאילו תנאים ניתן לבנות באתרים ארכיאולוגיים. מנגד, מתוך כמעט 300 יישובים פלסטיניים בשטחי C שבגדה המערבית אושרו פחות מ-20 תוכניות מתאר על ידי המינהל האזרחי.¹

השאלה המרכזית שבחנו היא: האם קיימת מדיניות ברורה מתי ובאילו תנאים מותר לבנות באתרים ארכיאולוגיים, ומתי המינהל האזרחי מונע בנייה על מנת להגן על הארכיאולוגיה? פועל יוצא של כל מדיניות שנוקט המינהל האזרחי הוא השפעתה על האוכלוסיות השונות בגדה המערבית. במסמך זה לא בחנו את התייחסותו של המינהל האזרחי לבנייה מצד מתנחלים והתנחלויות, אלא כיצד מקבל המינהל החלטות לגבי בנייה פלסטינית בשטחי C שבגדה המערבית.

לצורך בחינת הנושא בחרנו שבעה יישובים פלסטיניים. חמישה מהם ממוקמים בדרום הר חברון: כפר זיף, א-טוואני, בית מרסים, אל-בורג' וחורבת זנוטה. מצפון לירושלים התמקדנו בכפר נבי-סמוויל (נבי סמואל), ובבקעת הירדן בכפר אל-פצאיל. כפי שנראה, בכל יישוב משפיעה סוגיית הארכיאולוגיה בדרך אחרת על הבנייה ותוכנית המתאר. בעוד שבחלק מן היישובים (בית מרסים, אל-בורג') קיימת תוכנית מתאר מאושרת, תושביהם של יישובים אחרים נמצאים בסכנת גירוש בשל אתר העתיקות שעליו הם יושבים (חורבת זנוטה הוא המקרה הבולט ביותר).²

מערכת האכיפה וההגנה על העתיקות בגדה המערבית מבוססת על החוק הירדני בשילוב החוק הישראלי. על מנת לבחון את ביצוע המדיניות אנו מסבירים את הכלים העומדים לרשות קמ"ט ארכיאולוגיה בבואו לאשר או לדחות תוכניות מתאר.

1 בצלם, "מדיניות התכנון והבניה עבור האוכלוסיה הפלסטינית בשטח C", תכנון ובניה בשטח C, 10 בנובמבר 2013.

2 ע' הס, "הסיבה להרס כפר פלסטיני: בנוי על אתר עתיקות זניח", הארץ, 27 ביולי 2012.

הגנה על עתיקות וקידום תוכניות מתאר - כללים וכלים

בגדה המערבית יש כ-6,000 אתרים ארכיאולוגיים המוכרים במחקר: חלקם הם תלים רב שכבתיים, כמו תל רומיידה בחברון, סבסטיה ליד שכם ועוד. רבים מן האתרים הם יישובים קטנים, הכוללים שרידי מבנה או מספר שרידים מצומצם. על מנת להגן על האתרים הארכיאולוגיים נהוג להכריז על השטח כאתר עתיקות מוכרז. בישראל חייבת רשות העתיקות, על פי חוק העתיקות, להכריז על אזור כעל אתר עתיקות על מנת שיתאפשר לה לדרוש פעולות להגנה על העתיקות, כגון פיקוח, חפירה ועוד. השטח המוכרז יהיה בדרך כלל גדול הרבה יותר משטח האתר המרכזי בפועל. כך, למשל, למרות שבסקרים הארכיאולוגיים שטחו של תל זיף הוא כ-25 דונם, ההתייחסות לאתר העתיקות שבו היא ל-350 דונם מסביבו. ההנחה היא שמסביב לכל אתר יש סבירות שיימצאו שרידים עתיקים במרחק מסוים ממרכזו. כך למשל אפשר למצוא מתקנים חקלאיים, או קברים, במרחק מאות מטרים מן האזור האורבני של היישוב העתיק.

על מנת לאפשר פיתוח ובנייה, מקובל שהגופים האמונים על הארכיאולוגיה מציבים מגבלות היכן אסור לבנות, והיכן ניתן לבנות בתנאים מסוימים. לרוב לא מתאפשרת בנייה בלב תל ארכיאולוגי. בנייה בשולי האתר המוכרז תיעשה בד בבד עם פיקוח ארכיאולוגי, או חפירת הצלה. השימוש בחפירת הצלה משמעותו חפירה על מנת לחקור ולתעד את הממצא בשטח, ואחר כך לאפשר בו בנייה או פיתוח, בידיעה שהאתר לא יישמר. פעולה זו מקובלת בכל העולם, ללא יוצא מן הכלל.

מכיוון שהגדה המערבית נמצאת בשליטה צבאית, יש צורך להוציא צו צבאי על הכרזת אתר עתיקות. מאז 1967 כמעט לא הוכרזו אתרי עתיקות בגדה המערבית. הנוהל המקובל הוא קביעת שטח האתר הארכיאולוגי כפולגון ארכיאולוגי. כל שינוי בשטח שבתחום הפולגון הארכיאולוגי מצריך החלטה של קמ"ט ארכיאולוגיה בשטחים. הוא יכול להחליט שאין לבנות בשטח הפולגון, לקיים חפירת הצלה ואז לאפשר בנייה, או לבצע בדיקות ולתחום את השטח המותר לבנייה. אף על פי כן, בלי הכרזה מסודרת, הכוללת צו שהוציא אלוף הפיקוד, סמכותו של קמ"ט ארכיאולוגיה לגבי אתר ארכיאולוגי אינה שלמה ואינה מוגמרת.

הואיל ואין מדיניות מסודרת לגבי פיתוח ובנייה באתרי עתיקות, כמעט אי אפשר לערער על החלטות קמ"ט ארכיאולוגיה. במצב זה ייתכן שייפגעו אתרים ארכיאולוגיים עקב אילוצים צבאיים או פוליטיים, ולחלופין ייתכן שתימנע בנייה באתרים בעלי חשיבות ארכיאולוגית מעטה. לגופים המתכננים קשה מאוד לאתגר את החלטות קמ"ט ארכיאולוגיה, ונדרשת התערבות מקצועית שתספק חוות דעת נוספת.

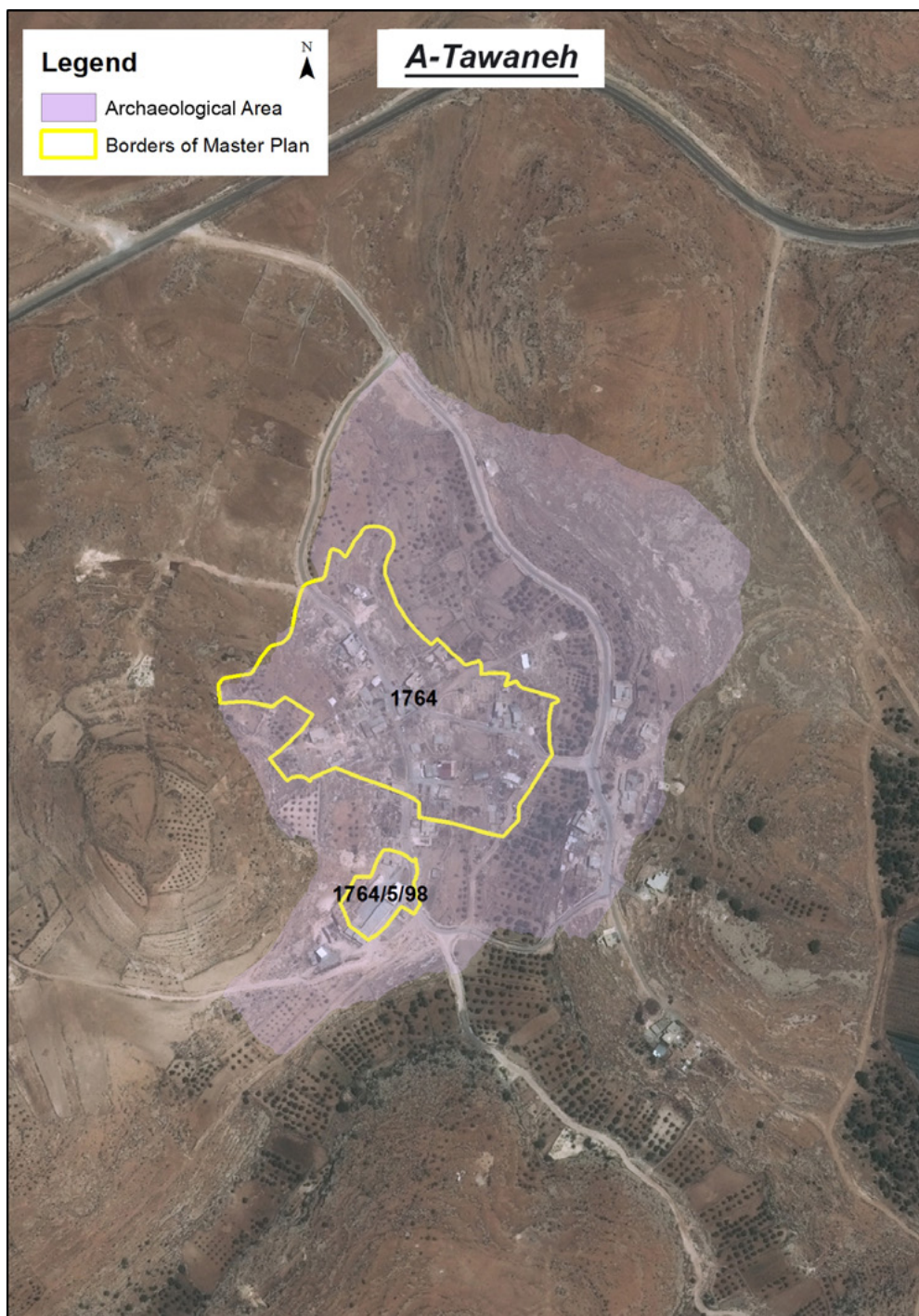
הכפר א-טוואני נמצא כ-15 ק"מ מדרום לעיר חברון ומתגוררים בו כ-300 תושבים. שטח האתר הארכיאולוגי הוא כ-132 דונם, ובו בנויים רוב בתי הכפר. בקיץ 2011 נערכה כאן, בין בתי היישוב בשטחים שונים, חפירת הצלה בידי קמ"ט ארכיאולוגיה ביהודה ובשומרון. תוצאותיה לא פורסמו בכתב עת אקדמי, אך פרסומים בתקשורת מלמדים שבאתר נחשפו שרידי מבנים של יישוב שראשיתו בתקופה הרומית הקדומה (תקופת הבית השני), ועיקרו בתקופות הביזנטית והמוסלמית. חופרי האתר הציעו לזהות את אחד המבנים כבית כנסת עתיק. מבנה זה נמצא בלב הכפר, צמוד לבתי התושבים. לדעת החופרים שימש היישוב העתיק אוכלוסייה יהודית במאה הראשונה-השנייה לפנה"ס; כנסייה ביזנטית שנחשפה באתר מעידה על שינוי בהרכב האוכלוסייה במאות שלאחר מכן.

מטרתה של החפירה הארכיאולוגית הייתה הכנת תוכנית מתאר שתאבחן ריכוזים של שרידי העתיקות בכפר. בעקבות החפירה המליץ קמ"ט ארכיאולוגיה לאפשר את קידומה של תוכנית המתאר בשטחים שמחוץ לגרעין העתיק; בתי הכפר הבנויים בשטח הגרעין ההיסטורי אינם צריכים להיהרס או להיפגע, והתושבים יכולים להמשיך לגור בהם. התוכנית הופקדה בימים אלו בלשכת התכנון המרכזית של המנהל האזרחי. השטח המתוכנן בה הוא 200 דונם, מתוכם 4 דונם מיועדים לשימור עתיקות. בתוך השטח המיועד לשימור נכלל המבנה שהחופרים מזהים כבית כנסת.

אופן ההתייחסות לעתיקות מצד המינהל האזרחי שונה מיחסם של התושבים. המינהל האזרחי רואה לנכון לשמר את השרידים המרכזיים מהחפירה הארכיאולוגית, תוך דגש על השרידים המזוהים מתקופת בית שני והתקופה הביזנטית. התושבים מכירים בחשיבות השרידים העתיקים בכפרם, אך עיקר עבודת השימור של הגופים הפלסטיניים ייעשו בבתי התושבים, שכלל הנראה הם בני מאות שנים.

הכפר א-טוואני גובל בהתנחלויות מעון וחוות מעון וסובל תדיר מהתנכלויות המתנחלים. פגיעות בחקלאים, בעצי פרי ובצאן הם חלק בלתי נפרד מן המציאות בכפר. עם חשיפת העתיקות החלו להופיע בכפר סיורים, בליוויי חיילי צה"ל, של ישראלים ובעיקר מתנחלים. הסיורים - המתמקדים בשרידים המזוהים כבית כנסת וכקברים מימי הבית השני - נעשים ללא תיאום עם התושבים ומביאים לעוינות ולמתח בכפר. אלה הם סיורים עם אמירה פוליטית ברורה, המצהירה על זכותם של הישראלים במקום.

המינהל האזרחי תומך בהכנת תוכנית מתאר לא-טוואני, והחפירות הארכיאולוגיות נערכו כחלק מתוכנית זו. לאחר שפרסמו החופרים את השערתם בדבר זיהוי המבנה המרכזי כבית כנסת, הצהירו המתנחלים השכנים על זיקתם למבנה ועל זכותם ההיסטורית בפועל: הם דורשים "בחזרה" את "בית הכנסת" שלהם! נראה לנו שיש להמשיך לעקוב אחרי ההחלטות המתקבלות לגבי תוכנית המתאר ופיתוח הכפר על מנת לבחון את השפעת הלחץ הפוליטי על התוצאה הסופית.

produced by Dror Etkes - Kerem Navot

א-טוואני - מבט לעבר הגרעין ההיסטורי של הכפר

א-טוואני - חפירה ארכיאולוגית לצד בית בכפר

ח'רבת זנוטה

ח'רבת זנוטה היא כפר פלסטיני בדרום-מערב הר חברון, בקרבת הקו הירוק. 60 תושביו חיים באוהלים ובמבנים ארעיים בשטח אתר העתיקות. כמעט כולם עוסקים בחקלאות ומשתמשים בשרידים העתיקים כמבני עזר וכמכלאות לבעלי חיים. על סמך סקרים ארכיאולוגיים שנערכו באתר ובסביבתו, נראה שלפניו אתר מתקופת הברזל II (המאה השמינית-השביעית לפנה"ס), שנושב בהמשך למן התקופה הביזנטית ועד ימינו. ח'רבת זנוטה היא הקטנה באתרים הנסקרים כאן. שרידיה העיקריים משתרעים על פני שטח של כ-35 דונם. האתר הארכיאולוגי מוגדר בשטח של כ-124 דונם.

בשנת 2007 ובשנת 2012 הוציא המנהל האזרחי צווי הריסה לבתי הכפר ולמתקנים שבשטחו. תושבי הכפר והאגודה לזכויות האזרח עתרו לבג"ץ. בין הסיבות לצווי ההריסה ולאיום בגירוש הייתה הטענה שהתושבים יושבים על אתר עתיקות ואין אפשרות להסדיר את מגוריהם. העותרים הציגו חוות דעת הטוענת שיש אפשרות לקדם תוכנית מתאר לצד אתר העתיקות. הדיון בעניין חורבת זנוטה לא הסתיים עדיין והצדדים נמצאים בהליך של גישור.

חורבת זנוטה הוא יישוב פלסטיני מבודד, הקרוב לקו הירוק מדרום ומוקף התנחלויות ושטחי תעשייה ישראלים. להבנתנו, המאבק של המינהל האזרחי בתושבי זנוטה נובע מן הרצון ליצור שטח ישראלי רצוף שיהיה כמעט חף מפלסטינים; גירוש תושבי הכפר יקל על סיפוח עתידי של האזור לישראל. הטיעון של "פגיעה באתר העתיקות" נובע מהתעלמות מזכותם של התושבים במקום ומהאפשרות של שילוב פיתוח יישוב לצד עתיקות, כפי שנעשה באתרים רבים בגדה המערבית ובשטח ישראל.

ח'רבת זנוטה - ההתיישבות על רקע שרידי העתיקות

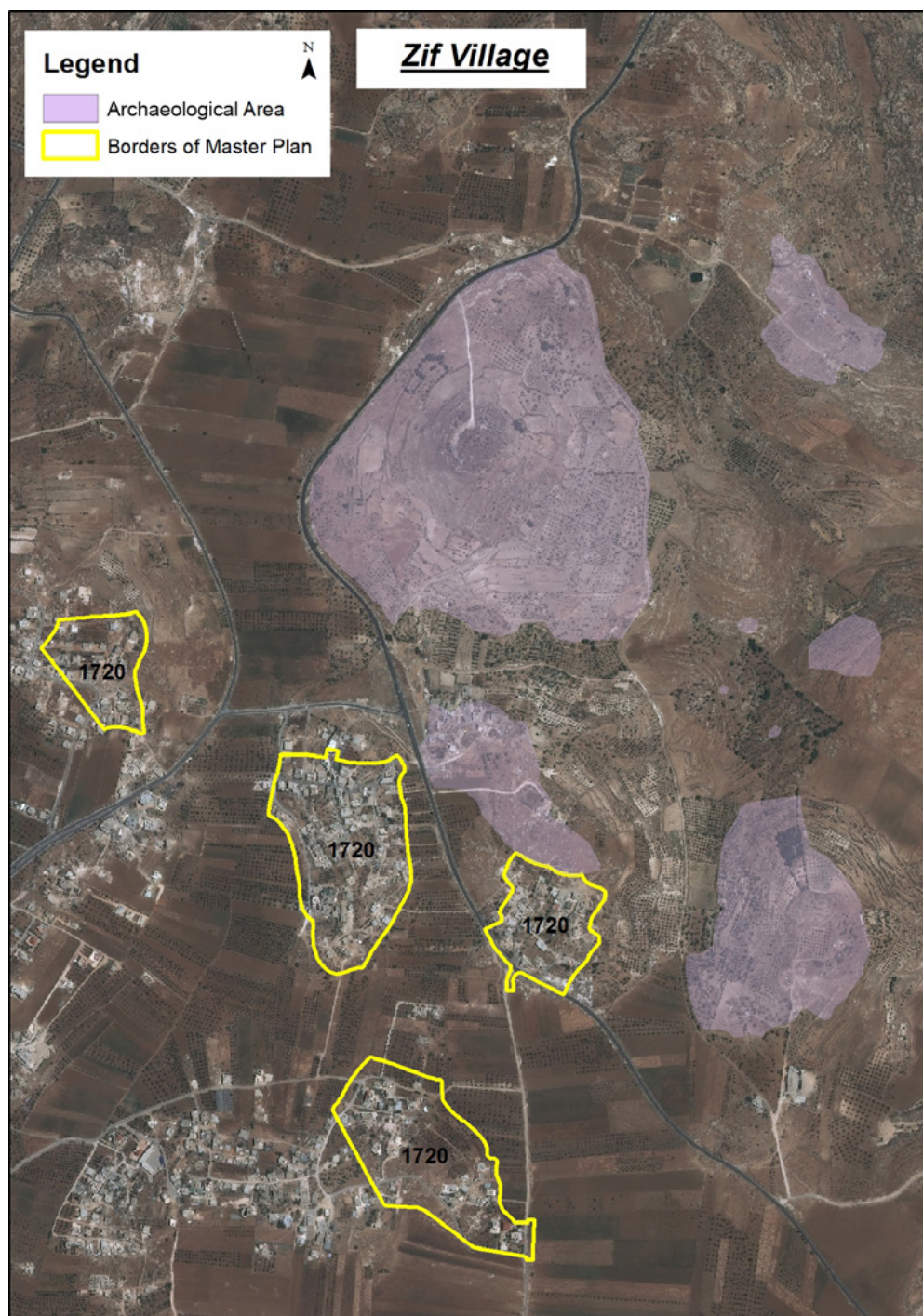
ח'רבת זיף

הכפר הפלסטיני ח'רבת זיף נמצא בדרום הר חברון, 7 ק"מ מדרום לעיר חברון, והוא מונה כיום כ-1,000 תושבים. בשנת 2012 הופקדה תוכנית מתאר לחלק מהכפר, להרחבת שכונת אל-ערוס שבו. התוכנית מציעה שינוי ייעוד הקרקע מחקלאי לאזור מגורים, קביעת מערכת דרכים והסדרה תכנונית של דרכים קיימות, קביעת שטחים למוסדות ציבור ומסחר. המינהל האזרחי טען שהשטח המיועד לבנייה נמצא בין שלושה אתרי עתיקות. הידוע שבהם הוא תל זיף, המזוהה עם הכפר זיף המקראי. התוכנית אושרה להפקדה בתנאי שהיתרי הבנייה יינתנו בכפוף לאישור קמ"ט ארכיאולוגיה במינהל האזרחי.

תל זיף, הנמצא מחוץ לשטח תוכנית המתאר, הוא האתר הארכיאולוגי המרכזי בשטח הכפר זיף. האתר מזוהה כיישוב מתקופת הברזל ב' (מאות תשיעית-שביעית לפנה"ס), תקופת ממלכת יהודה. נראה שההתיישבות במקום נמשכה לפחות עד התקופות הערביות הקדומות (מאות 7-11 לספירה).

בעוד שבסקר הארכיאולוגי שנעשה לאחר 1967 הוגדרו לא יותר מ-25 דונם כשטח האתר הארכיאולוגי, הגדיר המינהל האזרחי את שטח האתר כ-350 דונם ועוד כ-40 דונם בחורבת זיף הסמוכה, כלומר פער של פי 20 לערך בין האתר בפועל להגדרתו של המינהל האזרחי. לדעת הארכיאולוג ד"ר אבי עופר, חלקים נרחבים מתוכנית המתאר המזוהים כשטח ארכיאולוגי הם הכרזה מיותרת ולא מוצדקת על ניכוס שטח לטובת הארכיאולוגיה. כפי שמציין ד"ר אבי עופר, יש שטחים רבים בתחום הפולגון שאפשר לבנות בהם.

בראש התל הארכיאולוגי, השוכן על גבעה בגובה של כ-80 מ' מעל לכפר, מוצבת עמדה צבאית ואליה מוליכה דרך צבאית. המוצב מיועד לכאורה לצורכי ביטחון ומוגדר כמתקן זמני. אף על פי כן אי אפשר להתעלם מהפער בין ההסכמה להצבת מבני בטון בראש התל העתיק לבין מגבלות הבנייה בפאתי האתר, בשטח שחשיבותו הארכיאולוגית מוטלת בספק.

produced by Dror Etkes - Kerem Navot

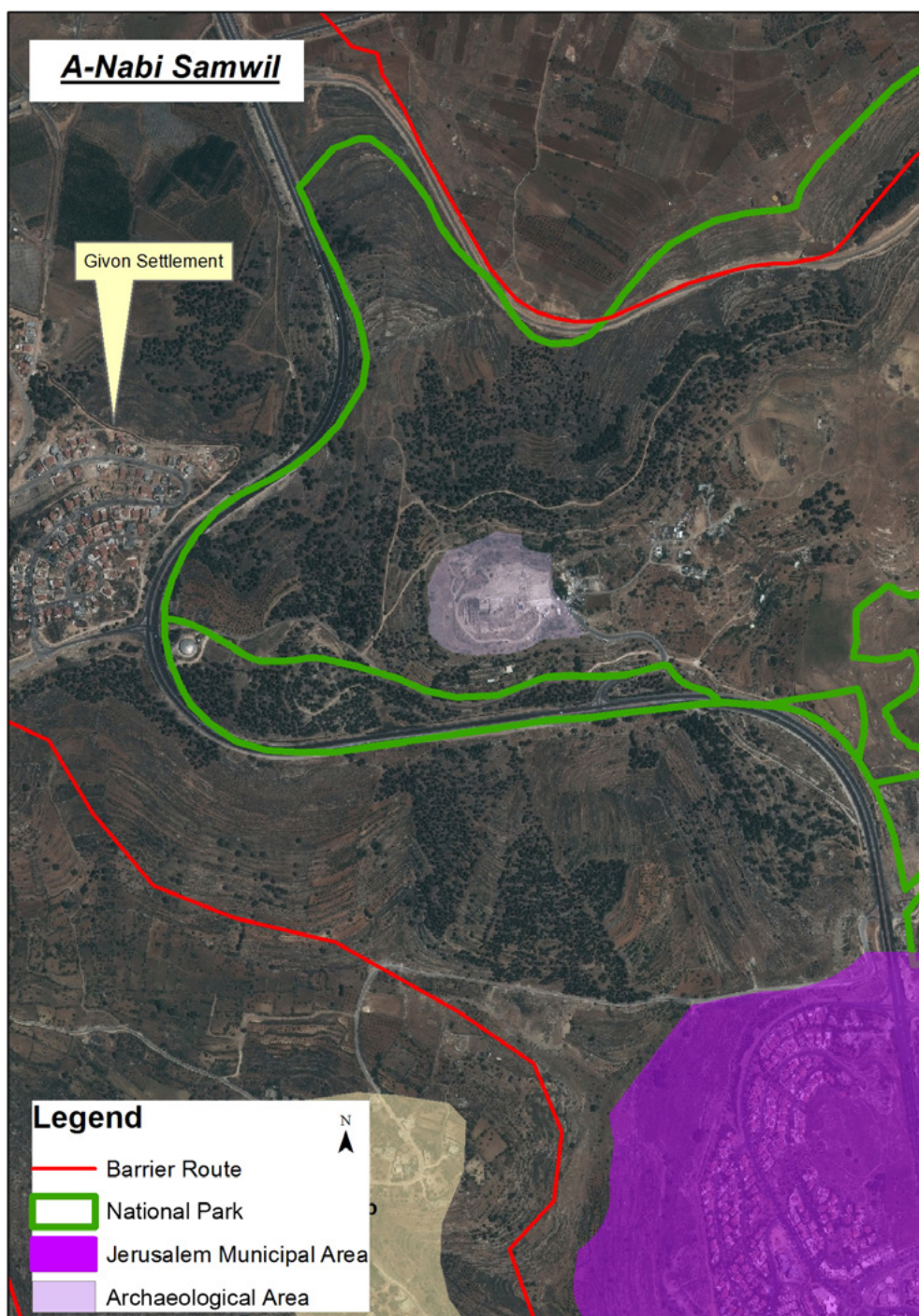
נבי סמוויל (נבי סמואל)

הכפר נבי סמואל, הוא נבי סמוויל, שוכן במרחק של קילומטר אחד מצפון לשכונת רמות בירושלים ומחוץ לשטחה המוניציפלי של העיר, בצמוד לאתר ארכיאולוגי בעל אותו שם. מצפון-מזרח לאתר נמצא הכפר הפלסטיני אל-ג'יב, מצפון-מערב לו ההתנחלויות גבעת זאב וגבעון, וממערב הכפר בית איפסא. הכפר נבי סמואל הוקם בראש הגבעה, סביב המסגד והקבר המיוחס לשמואל הנביא. כיום מתגוררים במקום כ-200 תושבים.

בשנת 1995 הוכרז האתר כגן לאומי ששטחו כ-3,500 דונם ובו נכללים האתר הארכיאולוגי, בתי התושבים ושטחים חקלאיים השייכים להם. בהסכמי אוסלו הוגדר המקום כשטח C. מתוך השטח המוכרז כגן לאומי נמצאים רק כ-52 דונם בתחום האתר הארכיאולוגי.

לכפר נבי סמואל אין תוכנית מתאר מאושרת. תושבי הכפר זקוקים בדחיפות לתוכנית מתאר לפיתוח תשתיות, להרחבת בתיהם ועל מנת ליצור חלוקה מסודרת בין שטחי בנייה פרטית, ציבורית וחקלאית-מסחרית. ללא תוכנית כזאת עומד עתיד הכפר בסימן שאלה. בחודש יוני 2013 פרסם המינהל האזרחי תוכנית מתאר חדשה לכפר. התוכנית המוצעת מתעלמת לחלוטין מן התושבים וצורכיהם ומתמקדת באתר העתיקות. על פי הצעת המינהל האזרחי ייבנה בצמוד לשטח הארכיאולוגי ובאתר עצמו מתחם תיירות הכולל מסעדה, מרכז מבקרים, חנות מזכרות, שבילים, חדר משמר ועוד. תוכנית המתאר מציעה בנייה של עד 1,200 מ"ר. בשטח המזוהה כפארק הארכיאולוגי נמצאים המסגד, המשמש את תושבי הכפר עד היום, בית הקברות המוסלמי ושטחים שהם בבעלות פרטית של התושבים. תוכנית המתאר מציעה להתייחס למסגד כאטרקציה תיירותית לצד המשך השימוש הדתי בו.

ההחלטה לקדם תוכנית מתאר לאתר התיירות, תוך התעלמות מן הצורך הדחוף של התושבים בתוכנית מתאר, מעידה על סדרי העדיפויות של המינהל האזרחי, המקדם בנייה בצמוד לשטחים הארכיאולוגיים ומונע כל בנייה או פיתוח של בתי הכפר, הנמצאים במרחק מאות מטרים מהאתר עצמו.

produced by Dror Etkes - Kerem Navot

הכפר אל פצאיל נמצא בבקעת הירדן, מצפון לעיר הפלסטינית יריחו, בין ההתנחלויות תומר מדרום ופצאל מצפון. השטח המוכר כאתר ארכיאולוגי הוא בן כ-650 דונם, בין אל-פצאיל דרום לאל-פצאיל צפון. הכפר הוכר כבר בשנות החמישים, אך רוב תושביו הם בדווים שהתיישבו בו לאחר 1967. כיום מונה הכפר יותר מ-1,000 תושבים. רובו נמצא בשטח B, אך חלק ממנו והאתר הארכיאולוגי שלו נמצאים בשטח C.

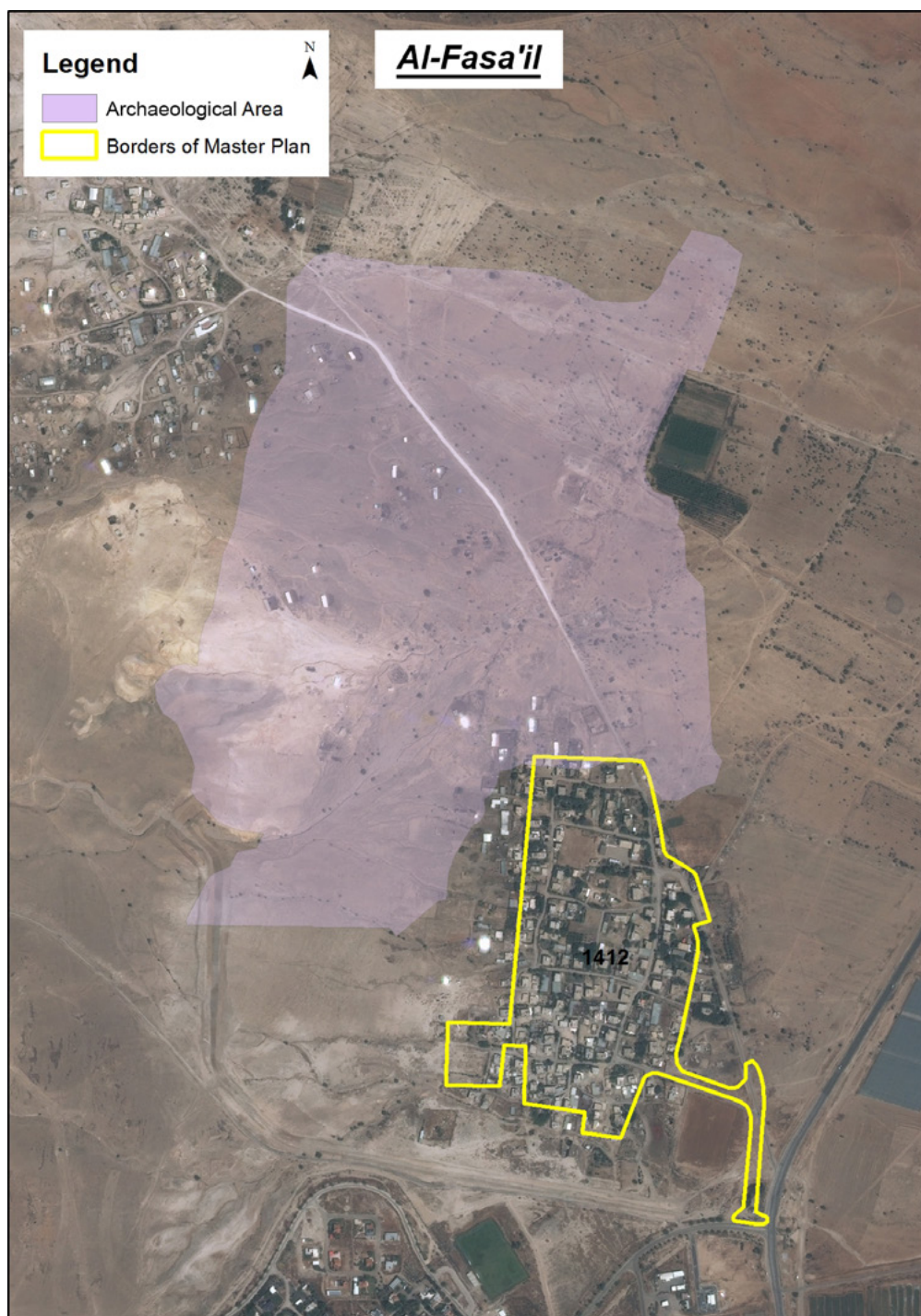
אתר העתיקות מזוהה עם היישוב פצאליס, שנבנה על ידי הורדוס בשלהי המאה הראשונה לפנה"ס. האתר הארכיאולוגי נחפר על ידי קמ"ט ארכיאולוגיה משנת 2011. בחפירות נחשפו שרידים מן המאה הראשונה לפנה"ס עד המאה הראשונה לספירה (ימי בית שני), כנסייה מהתקופה הביזנטית והמשך התיישבות בתקופה הערבית הקדומה. רוב השרידים מימי בית שני קשורים למערכת המים של היישוב וכוללים בריכה רחבה (כ-40 מ' כל דופן), מקווה, תעלות מים ומתקני אגירה.

תוכנית מתאר לכפר אל-פצאיל נעשתה על ידי חברת IPCC ונדונה במינהל האזרחי בינואר 2013. התוכנית כללה שטח של כ-722 דונם, מתוכם 442 דונם למגורים. אתר העתיקות נכלל בשטח התוכנית. ועדת המשנה לתכנון ורישוי של המנהל האזרחי החליטה לדחות את תוכנית המתאר מכיוון שהיא כוללת אדמות מדינה, מתפרסת על שטח רחב מדי ואינה מביאה בחשבון אילוצים הקיימים בשטח, כגון אתר ארכיאולוגי מוכר ומוגדר.

הצגת האתר הארכיאולוגי כנימוק למניעת תוכנית המתאר הוא מעניין כשלעצמו. תוכנית המתאר הייתה נדחית מסיבות אחרות, גם ללא ציון האתר הארכיאולוגי כמכשול. כאשר בוחנים את ממצאי סקר החירום, שנערך על ידי ישראל בשנת 1968, רואים שמדובר באתר ארכיאולוגי קטן, הכולל מתקנים שונים המפוזרים בשטח. ללא ספק שטח כלל האתרים קטן עשרות מונים מ-650 דונם. השטח הארכיאולוגי אינו מונע בהכרח פיתוח בנייה. גם אם היה צורך למנוע בנייה בשטח של כמה דונמים, או לקיים חפירה ארכיאולוגית כחלק מהכשרת השטח, אין להתייחס לכל האתר כמכשול מפני כל בנייה עתידית.

במקביל לתוכנית המתאר שהכינה חברת IPCC, מקיים קמ"ט ארכיאולוגיה באתר חפירה ארכיאולוגית, שנשאלת השאלה מהי מטרתה. החפירה נעשית בקרבת החלק הצפוני של הכפר אל-פצאיל, בקרבת מתחם המאוכלס באוהלים. חפירה בגדה המערבית בכלל, ובשטחי הכפרים הפלסטיניים בפרט, צריכה להיעשות לטובת פיתוח ורווחת הקהילה המקומית. מכיוון שתוכנית המתאר נדחתה, ברור שהחפירה אינה חלק מפיתוח עתידי לטובת התושבים. נראה שהעניין המרכזי באתר נובע מן הקשר בינו לבין המלך הורדוס. בשנים האחרונות אנו עדים להשקעה רבה באתרים המזוהים עם הורדוס, מלך יהודה במאה הראשונה לפנה"ס. הורדוס עצמו הופך ממלך שנוי במחלוקת, ואף שנוא בתרבות היהודית, לדמות נערצת, או לפחות לחלק מן הפנתאון היהודי בתולדות ארץ ישראל. האתר באל-פצאיל כולל שרידים שאפשר לשייך אותם למפעלי הבנייה של הורדוס ותקופת בית שני בכלל. אף על פי שבחפירות באתר נחשפו שרידים משמעותיים מתקופות אחרות (התקופה הביזנטית, הערבית ועוד), ולמרות שאין ודאות מהי זהות התושבים שאכלסו אותו בימי בית שני, מקובלת בחברה הישראלית ההנחה שהארכיאולוגיה המתוארכת לימי בית שני משמעותה שרידים יהודים וחיזוק הקשר ההיסטורי של עם ישראל לארץ.

ההתעלמות מצורכי התושבים, העדר תוכנית מתאר לכפר אל-פצאיל, ובמקביל חפירה ארכיאולוגית אינטנסיבית לצורכי תיירות מהווים אמצעי לפינוי אזור מגורי האוהלים של היישוב פצאיל הצפוני, הנמצא מחוץ לאזור המתוכנן. אתר העתיקות יגביל את הפיתוח והבנייה כלפי צפון, לעבר ההתנחלות פצאל, ויעודד פיתוח אתר תיירות במקום החוסם את התפתחות הכפר.

produced by Dror Etkes - Kerem Navot

230 115 0 230 Meters

אתר החפירות בא-פצאיל, לצד שטח המאהלים

בית מרסים

בית מרסים נמצא בשטח הגדה המערבית, כ-20 ק"מ מזרע-מערב לחברון וסמוך לקו הירוק. הכפר נמצא בחלקו בשטח B ובחלקו בשטח C ומתגוררים בו כ-300 תושבים. גדר ההפרדה בין הגדה המערבית לישראל נבנתה בחלקו המערבי של הכפר. אחת משכונותיו המרכזיות בנויה על שטח המוגדר כאתר ארכיאולוגי, ולצדו קיים אתר ארכיאולוגי נוסף. שטחם הכולל של שני האתרים הוא כ-55 דונם (34 ו-21 דונם בהתאמה). ממערב לכפר, ממערב לגדר ההפרדה, נמצא התל הארכיאולוגי 'תל בית מרסים', ששרידי נחפרו למן שלהי שנות ה-20 למאה ה-20. הם תוארכו לפרק הזמן שבין המאה ה-22 לפנה"ס (תקופת הברונזה הקדומה III) לבין המאה השישית לפנה"ס.⁴ בשטח הכפר נערכת כיום, בקרבת גדר ההפרדה, חפירת הצלה אשר חשפה שרידי כנסייה, מבני קבורה, מתקנים תעשייתיים וחרסים מן התקופה הביזנטית ועד לתקופה העות'מאנית. בקריפטה של הכנסייה נמצאו חרסים מן התקופה העות'מאנית ו...פחית קולה מודרנית, המעידים על שימוש בה עד עצם ימינו.⁵

גרעין הכפר ההיסטורי נמצא במעלה ההר, במרחק של כמה מאות מטרים ממקום חשיפת הכנסייה. אפשר לזהות את הבתים הקדומים על פי אבני הבנייה המסותתות בעלות הגוון החום, השימוש המשני באבנים שנאספו מן האזור והפתחים המקושטים. לצד בתי המגורים נמצאו שרידי קירות, חלקי עמודים, מבני קשתות וחרסים רבים הפזורים על פני השטח. כביש גישה סלול ושבילי עפר משרתים את התושבים. במרכז של הכביש הסלול ניצבת אבן מַמְל של בית בד קדום.

תוכנית המתאר של הכפר בית מרסים משקפת את היעדר המדיניות בתחום העתיקות. הכפר התפתח לכיוון מזרח ורבים מן הבתים נבנו בשנים האחרונות בגבעות אלה. תוכנית המתאר של הכפר כוללת בנייה בשטחי עתיקות מוכרים ובנייה בגבעות הסמוכות, המרוחקות אך במעט מלב אתר העתיקות. נראה שהמינהל האזרחי העדיף את הפתרון הקל, של מתן אישורי בנייה על גבי עתיקות, במקום לתכנן בנייה מחוץ לגרעין האתר הארכיאולוגי. בעוד שבאזור העתיקות עומדים כמה בתים, מסביב לו רוב השטח פנוי - ואפשר היה לפתח את תוכנית המתאר לעבר שטחים אלו. תושבי הכפר בחרו באופן טבעי לבנות מחוץ לגרעין העתיקי, וכתוצאה מכך שימרו אותו. היתר לבנות במקום מהווה הרס עתיקות ומורשת מקומית. ייתכן שבמקרה של בית מרסים העדיפו במינהל לפגוע בעתיקות, תוך התעלמות מהשרידים כחלק מהמורשת המקומית של התושבים. באופן זה נמנעה התרחבות הכפר וצומצם האזור האורבני.

4 ו.פ. אולברייט, "בית מרסים, תל", מתוך *האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בא"י*, א. שטרן (עורך), 1992, כרך I, עמ' 192-195.

5 מ' עין גדי וק' גולן, "תל בית מרסים", *חדשות ארכיאולוגיות* 119, 2007.

produced by Dror Etkes - Kerem Navot

בית מרסים - שרידי העתיקות ובתי הכפר כיום

בית מרסים - כיכר באזור הקדום של הכפר ובמרכזה אבן מָמֶל

אל-בורג'

באל-בורג', השוכן במרחק של כ-2 ק"מ מדרום לבית מרסים, יש כ-2,000 תושבים. כמו בבית מרסים נמצא הכפר בחלקו בשטח B ובחלקו בשטח C. השרידים הקדומים נמצאים בחלקו המערבי של הכפר, על שלוש גבעות הסמוכות זו לזו. כ-67 דונם משטחו מוכרזים כאתר ארכיאולוגי. השרידים הארכיאולוגיים המשמעותיים ביותר נמצאים בגבעה המרכזית, שבה השתמר מבנה מרכזי באורך כ-100 מ', ברוחב כמה עשרות מ' ובגובה כ-5 מ'. המבנה זוהה כמבצר צלבני⁶. המבנים הקדומים של הכפר מאופיינים בבנייה באבן בצבע חום-בז', בחלק מהם נעשה שימוש משני באבנים קדומות יותר. בתי המגורים של הכפר, המאוכלסים עד היום, הוקמו לצד המבנה המרכזי של האתר הארכיאולוגי ומעליו. האזור כולו מיושב וכולל שבילי עפר. הכביש הראשי של הכפר נמצא במרחק של כ-20 מ' מן המבצר הצלבני וכיוונו מזרח-מערב.

בגבעה המזרחית נמצא חלק מגרעין הכפר ההיסטורי, המאופיין גם הוא בבתי אבן בצבע חום-בז' עם פתחים מקושטים. אופי הבנייה מזכיר את הבנייה בגרעין ההיסטורי של בית מרסים. בעבר התגוררו תושבי הכפר במעורות ובחללים שיצרה החורבה הצלבנית, אך במשך הזמן החלו לבנות את בתיהם על פני השטח. באל-בורג' אפשר לראות התפתחות ייחודית של בנייה מעבר לגרעין ההיסטורי, לכיוון השטחים הפתוחים הקיימים: התושבים מאכלסים אמנם את השרידים הארכיאולוגיים, ובתי הכפר ההיסטוריים עדיין משמשים אותם, אך הבנייה החדשה נעשית בעיקר לכיוון מזרח, מעבר למרכז אתרי העתיקות.

אל בורג' - בית הבנוי לצדם של השרידים העתיקים ועל גביהם

6 מ' כוכבי, "ארץ יהודה", מתוך: מ' כוכבי (עורך), סקר ארכיאולוגי ביהודה, שומרון והגולן 1967-1968, ירושלים, 1972, אתר 203.

produced by Dror Etkes - Kerem Navot

125 62.5 0 125 Meters

A horizontal scale bar with four segments. The first segment is black and labeled '125'. The second segment is white and labeled '62.5'. The third segment is black and labeled '0'. The fourth segment is white and labeled '125 Meters'.

מסקנות

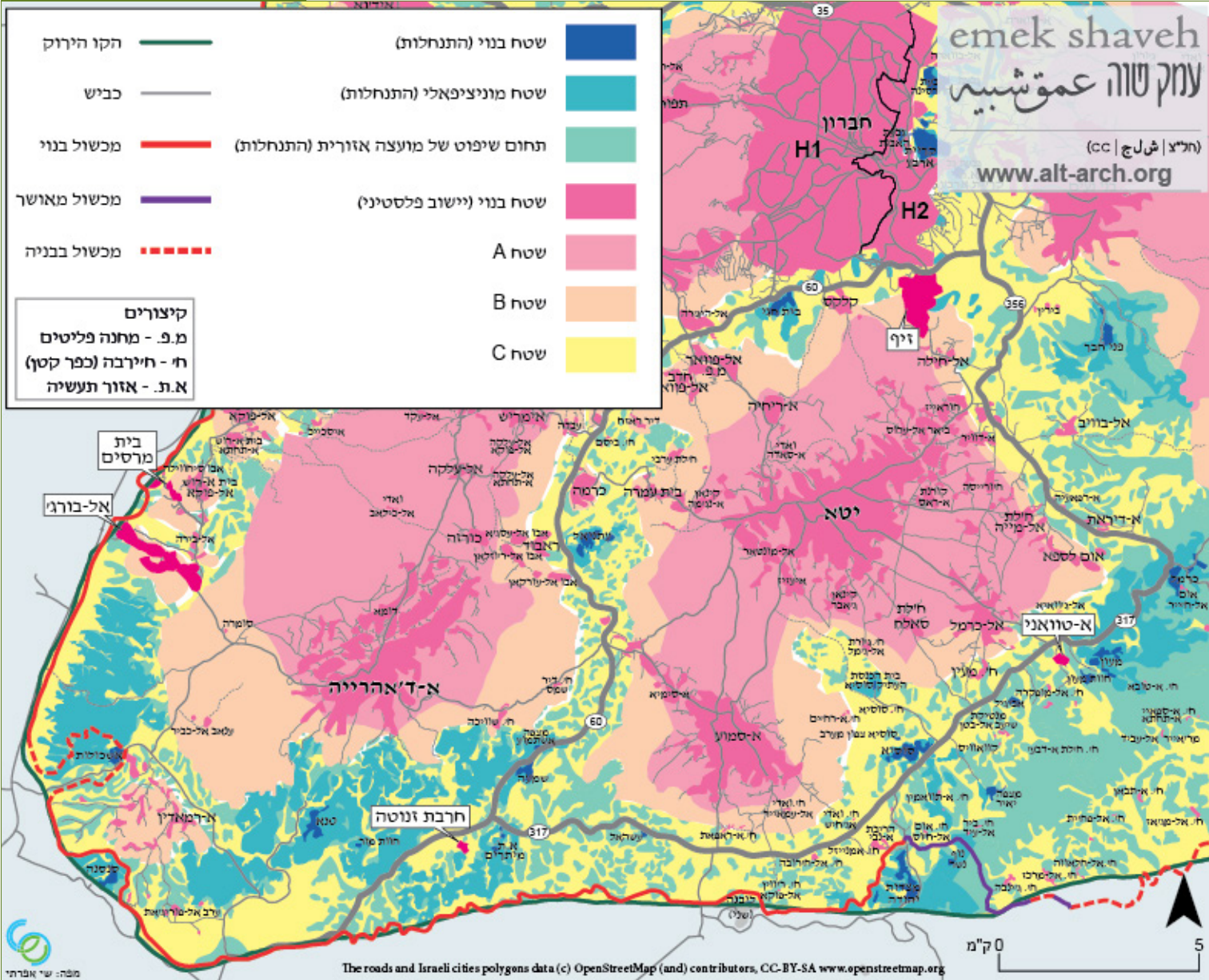
המסקנה המרכזית העולה מאופן התייחסותו של המינהל האזרחי לאתרי העתיקות בכפרים הפלסטינים שבשטחי C היא שאין מדיניות ברורה מה לשמר, היכן לאפשר בנייה וכיצד לאפשר פיתוח לצד העתיקות. אפשר לומר שהעדר המדיניות הוא המדיניות המרכזית. בידי קמ"ט ארכיאולוגיה הסמכות להחליט מתי אתר העתיקות מהווה מכשול לבנייה ומתי ניתן לאפשר בו בנייה בתנאים מסוימים.

כאשר בוחנים את שבעת האתרים שבמסמך זה, רואים שיש מקרים שבהם אישר המינהל האזרחי תוכניות מתאר על גבי שטח העתיקות, כמו בכפרים בית מרסים ואל-בורג' (למרות שהיה ראוי לאשר תוכניות מתאר מחוץ לאתר העתיקות); בכפרים זיף וא-טוואני הבנייה המתוכננת היא לצד הגרעין העתיק; הכפרים נבי סמואל ואל-פצאיל הם שני מקרים של היעדר או דחיית תוכניות מתאר, למרות שמתבצעות בשטחים חפירות ארכיאולוגיות לצרכי תיירות. בעוד שבאל-פצאיל נדחתה תוכנית המתאר, בנבי סמואל מקודמת תוכנית מתאר רק לאתר הארכיאולוגי, תוך התעלמות מצורכי הכפר. מקרים אלו מעידים על מדיניות ברורה של שימוש בחפירות ארכיאולוגיות לצורך הדגשת הנרטיב ההיסטורי הישראלי וכאמצעי לחזק את הנוכחות והשליטה הישראלית.

המקרה של חורבת זנוטה בדרום הר חברון, שהמינהל האזרחי דורש את פינוי תושביה מכיוון שהם חיים על אתר ארכיאולוגי, הוא דוגמה קיצונית למדיניות הלא מוצהרת של שימוש באתרי עתיקות ככלי פוליטי. מיקום הכפר, במרחק רב מכל התיישבות פלסטינית ובקרבת הקו הירוק, הופך את המאבק על המשך ההתיישבות הפלסטינית במקום לשאלה פוליטית. מבחינתה של מדינת ישראל, פינוי התושבים יאפשר לה להראות רצף יהודי, או לפחות רצף ללא אוכלוסייה פלסטינית, בין הקו הירוק להתנחלויות באזור מיתרים. אך גם אם המקרה של חורבת זנוטה הוא חריג, השימוש בארכיאולוגיה באל-פצאיל ונבי סמואל מעיד על כך שמדובר בתופעה של שימוש בארכיאולוגיה על מנת להרחיק תושבים מאזור מגוריהם.

במצב שנוצר העתיקות אינן מוגנות, הן מכיוון שבנייה בלתי חוקית עלולה לפגוע בהן, והן מכיוון שאין ניסיון לפתח את העתיקות כחלק מהמורשת הפלסטינית המקומית. מנגד התושבים נפגעים, למרות שבידי הרשויות הכלים למנוע פגיעה זו, או לפחות לצמצמה. כאשר בוחנים את השימוש בעתיקות ביחס לקידום תוכניות מתאר, נראה שלא צורכי התושבים הם העומדים בראש מעייניו של המינהל האזרחי, אלא השאיפה לצמצם את התפתחות היישובים.

יישובי דרום הר חברון

emek shaveh עמק שווה عمق شبيه

מידע נוסף ניתן להשיג באתר האינטרנט של הארגון: www.alt-arch.org

להזמנת סיורים ארכיאולוגיים אלטרנטיביים, סדנאות,
הרצאות וקבלת חומר הסברה ניתן ליצור קשר בדוא"ל info@alt-arch.org
או בטלפון 054-5667299

www.alt-arch.org

